

NEMZETRŐL, NEMZETEKRŐL

(20–21. SZÁZAD)

FILEP ANTAL

Nép – nemzet – nemzetköziség

Megjegyzések a néprajz oldaláról

■ Köznapi fordulattal élve, amióta világ a világ, pereg az emberi nem története, minden egyes családjával és szűkebb közösségével együtt valamely nép körébe tartozik. Az utóbbi századokban mind több nép nemzeté szerveződött. Számos tudományt foglalkoztatnak azok a folyamatok, amelyek gyökerei ugyan olykor homályba vesznek, de a napjaink és a jövőnk közösségi kereteit mind a mai napig meghatározzák. A nyelvészettől a történeti stúdiumokon át a kortárs viszonyok között vizsgálódó stúdiumokig terjednek azok a szaktudományok, amelyeket az idevágó jelenségek, folyamatok foglalkoztatnak. Elég, ha a néprajzra (etnográfia, etnológiára és a kulturális antropológia vizsgálataira), a szociológiára, a közösségi élet lélektani búvárlataira gondolunk. Mindjárt utalnunk kell a különféle ideológiák alapján szervezett diktatúrák egymást követő korára, amikor a hatalom bitorlói a biológiától a lélektanig, szociológiáig tilalomfákat állítottak, áltudományos ostobaságokkal béklyózták a tudományos megismerést. Térségünkben, országainkban ez a korszak, aligha jóvátehető módon, mások által el nem végezhető kutatásokat lehetetlenített el. Hányféle hatalmi törekvés élt vissza a nép, a nemzet fogalmával? Mondhatták-e felkészült, széles látókörrel rendelkező tudósaink, hogy „ne zavarja a köreinket”? A diktatúrák helyi változatai olykor azonos ideológiai alapokon is egymással szögesen ellentétes módon jártak el. A világ csendesebb, békésebb részén élő kutatók a mi tágabb régióinkban felmerülő problémáinkat nem oldhatták meg, a jövőben sem végezhetik el a reánk eső feladatokat. Mindez arra vall, hogy rendkívüli módon adósa vagyunk magunknak, de a nagyvilág felé is hatalmas a tartozásunk, mert a nálunk el nem végzett munka súlyosan akadályozza – ha éppen nem lehetetleníti el – a tudományos megismerés egyetemessé válását.

A néprajzi vagy néptudományi megismerésnek nem kis hátránya származott abból, hogy ugyan az ókor óta geográfusok, historikusok sok részmegfigyelést hagytak reánk, azonban ezek kivétel nélkül mitikus, meseszerű elemekkel, az egykori közösségek körében élt balítéletekkel keveredtek. Az újkori kormányzás igényei csak a 17. és a 18. század fordulójára kerültek meg az objektivitásra törekvő államismeretet, népmismeretet. Bél Mátyástól Benkő Józsefíg sorolhatnánk jelentős életműveket. A mai néprajzkutatás ettől nem függetlenül, de mégis csak bő száz évvel később alakult ki. Az európai polgárosuló társadalmak egymásután fedezték fel országaik rusz-

tikus rétegeinek hagyományos kultúráját. A romantika korában a tradicionálist könnyen azonosították az őszivel. A kortárs jelenségekben akár az etnogenezis nyomait is felfedezni vélhették. A régebben általánosan ismert tárgyaknak, eljárásoknak, szokásoknak a szigetszerű maradványaiban ismételten egyedi, eredeti értéket tulajdonítottak. A tudományos kutatás hivatott személyiségei természetesen ragaszkodtak az objektív adatfelvételezéshez, a fegyvelmezett elemzéshez. Sajátságos módon az egykori tájékozatlan közvélemény és a könnyen lelkesedő művészvilág a kutatók eredményeit elégedetlenül fogadta. A tudományos megismerés módszerei, mértéktartó következtetései nem elégítették ki a közönség romantikától áthatott érdeklődését. Inkább tovább éltették a középkori krónikák biztosan alaptalan történeteit is. Nem igazán köztudomású, hogy ebből a közéletben is megnyilvánuló elégedetlenségből született a Malonyay-féle népművészeti sorozat.

A közkultúra átlagától erősen eltérő helyi sajátosságokban gazdag csoportok életformáját, népművészeti alkotásait gyakran helytelenül értelmezték a tudományos kutatások iránt érdeklődő publicisták is. Így válhattak az 1848-as jobbágyfelszabadítás után gazdagodó közösségek viseleti és hímzéselemei az „ősi” népművészet, az „ősi díszítőosztón” dokumentumaivá, noha a reformkorban közzétett híradások mit sem tudtak a 19. század végén ünnepelt elemekről. Nincsen számba vehető előzménye sem a matyó, sem a sárközi vagy a kalocsai népművészetnek, sajátos viseletnek. A kiváló és forrásértékű anyagfeltárássra, de az elfogadhatatlan elemzésekre jellegzetes példát adhat Huszka József székelyföldi kutatása.

A néprajztudomány hivatásos művelőit nagymértékben gátolta, hogy a rendszeres és intézményes kutatómunka csak a 19. század utolsó harmadában indult meg. Sokáig nem voltak kellően kiterjedt adatbázisok. A Felsőőről Hétfaluig vagy a Zoboraljától a szlavóniai Kórógyig, Szentlászlóig terjedő nyelvterület méretéhez képest viszonylag kevés szakember folytathatott rendszeres vizsgálatot, s még nem is említettük Bukovina és Moldva sajátos szigeteit. Hunfalvy Páltól Herman Ottón át Jankó Jánosig, Herrmann Antalig, Katona Lajosig kellően felkészült, tárgyilagosan szemlélődő, tudományos módszerességgel elemző személyiségek igyekeztek a magyarországi, különösképpen a magyar nép hagyományos életformáját, tradicionális műveltségét megismerni, európai, eurázsiai helyzetét meghatározni, az európai műveltséget meghatározó magaskultúrákhoz való viszonyát tisztázni. Sokáig nehézséget jelentett, hogy az egyetemi tanrendekben csak alkalmilag, társtudományi képzés részeként hirdettek olyan előadásokat, amelyek a néprajzi stúdiumokra készíthettek volna fel. A hivatásos kutatói pályára lépők az önképzés mellett a nyelvészeti, irodalmi és az emberföldrajzi tanulmányaikra alapozhattak. Nem jelentéktelen ösztönzést adott Kolozsvár Tudományegyeteme a módszeres felkészülésre. Itt, 1898-ban elsőként habilitálták Herrmann Antalt, aki haláláig rendszeresen tartott néprajzi kurzusokat. Később vezető, tudós egyéniségekké vált hallgatói közé tartozott többek között Györffy István, Viski Károly, Banner János professzor. Valamennyien tőle is kapták indíttatásukat. Mindannyian Kolozsvárott nyújtották be doktori disszertációikat, ha azok témája nem is kapcsolódott Herrmann előadásainak témájához. Györffy István és Banner János a geográfus professzorukhoz nyújtottak be etnográfiai témáról készített tanulmányt. Banner professzor időskori visszaemlékezéséből tudjuk, hogy az emberföldrajzi vizsgálatukba Györffy István kezdeményezése nyomán geográfus tanáruk helyeslésével a levéltári forrásokra is alapoztak. A román néprajztudós Romulus Vuia is Herrmann Antal tanítványaként indult magasra ívelő kutatói pályáján. Bár ő a budapesti Pedagógiumban, azaz a tanárképző főiskolában volt a növendéke, ahol a polgári iskolák tanerőit készítették fel. A Meltzl Hugó és Brassai Sámuel szerkesztette *Összehasonlító Irodalomtörténelmi Lapok* példája is ösztönözte Herrmann Antalt, hogy megindítsa az első magyarországi néprajzi szakfolyóiratot

Ethnologische Mitteilungen aus Ungarn (Illustrierte Zeitschrift für die Volkskunde Ungarns) címmel. 1887-től 1907-ig fontos missziót töltött be azzal is, hogy a nemzetközi tudományosság felé nyitott fórumot.

Nem érdektelen megjegyeznünk, hogy a modern néprajzi megismerés kibontakozásában jeles szerepe volt az erdélyi kutatásoknak. Kriza János *Vadrózsák* gyűjteményére, Seprődi János munkásságára hivatkozhatunk a folklorisztika oldaláról. Az anyagi kultúra módszeres feltárására Kőváry László és Orbán Balázs munkái nyomán Jankó János (Pest, 1868 – Borszék, 1902) választott kutatóhelyet alapvető monografikus kutatásai számára. *Kalotaszeg magyar népe* (Budapest, 1891 [Készült hasonmás kiadása is.]), *Torda, Aranyosszék, Torockó magyar (székely) népe* (Budapest, 1892) könyveivel indult a táji monográfiáink sorozata. Neki köszönhetjük *A Balaton melléki lakosság néprajza* (Budapest, 1902) összefoglaló kötetet is, ami a dunántúli térségben követőkre talált. Például Gönczi Ferenc klasszikus göcseji kötete fejlesztette tovább Jankó János táji vizsgálódását.

Jankó Jánosnak köszönhetjük az első nagy nemzetközi összehasonlító vizsgálatot is. Herman Ottó – akinek tudományos életútját Brassai Sámuel egyengette – alapvető halászati monográfiája (megjelent 1887–88-ban) nyomán oroszországi expedíciója során sorra vizsgálta a magyarsággal nyelvi rokonságban élő népek és azok szomszédsága halászati eszközeit, eljárásait. Ebből vont le nyelvtörténeti adalékokat is, felhasználva tárgy történeti következtetéseket. Visszatérően felszikkrazott kettejük között sok más témában is a szaktudományt előrelendítő vita. Az anyagi kultúra jelenségeit vizsgáló kutatók a módszertani felkészülésükben természettudományi iskolázottságukra alapoztak. Az őslénytanból, a geológiából, geográfiából igyekeztek elméleti indítást szerezni. A tapasztalati tényeket az evolúciós elvek szerint igyekeztek rendszerbe szedni. Az egyszerűbbet könnyen azonosították az ősivel. Olykor ez visszahatott a megismerés folyamataira, mert a feltételezett vagy kikövetkeztetett archetípust törekedtek a kortársi valóság jelenségei köréből dokumentálni. A bonyolultabb variánsokban a romlás jeleit vélték felfedezni. Alapvető és döntő fordulat akkor indult meg, amikor – minden bizonnyal Márki Sándor és Kelemen Lajos ösztönző példája nyomán is – Györffy István figyelme a történeti források felé fordult. Vállalta, hogy a népélet tanulmányozása során észlelt problémák tisztázásához a helyi történeti források feltárását maga végzi el, s ezzel együtt felelősen a forráskritikában is elmélyed. Ennek a módszernek nevezetes, ismételten újra kiadott műve a *Nagy-kun-sági krónika, melyet részint régi írásokból, részint száj-hagyomány alapján egybe szerkesztett: Szigethi Györffy István* (Karcag, 1922). Mind nyilvánvalóbbá vált, hogy a kortárs népélet jelenségeit a történeti múlt erősen meghatározza. Papp László Kecskemét környéki kutatásai bizonyították, hogy a régészeti, a levéltári kutatást egységbe kell vonni a szóbeli emlékezetben megőrzött hagyománnyal és az eleven gyakorlat megfigyelésének adalékaival. Kecskemét körül a hódoltság korában elpusztult falvak házai, háztartási felszerelése egyfelől többnyire azonosítható volt a húszas évek épületeivel, tárgyi világával, másfelől nyilvánvalóan megmutatkozott, hogy a 16. század alföldi világa a közép-európai tágabb környezet szerves részeként került oszmán-török megszállás alá. A pusztulás másfél százada ellenére a népi kultúra folyamatossága nem szakadt meg.

Tálas István akadémikus az 1930-as évektől induló életművében a magyar néprajzi kutatást a történeti és a jelenkori megismerés együttes kutatására alapozta. Szintézisében nemcsak a történeti fejlődést követte végig, de az egész magyar nyelvterület táji tagoltságával kapcsolatos tényeket is rendszerezte. Felderítette, hogy 16. és a 17. századi nagy pusztulásai ellenére miként térhetett vissza a 18. századelő évtizedeiben a hagyományos életrend, nyerte vissza népességét az elpusztult középkori kultúrtáj. Az olykor tudatosan, stratégiai megfontolásokból tönkretett vidékek

szomszédságában kisebb-nagyobb reliktumok, maradványközösségek megőrizhették folyamatosságukat. A hódoltság után a visszatérők vagy a messzi tájakról érkezők számára átörökhették a táji termelés, életforma, hagyomány ismeretét. Egyben bemutatva, hogy a magyarországi késő középkor örökségének milyen volt az európai helyzete, a Duna és a Tisza völgye mi mindenben adhatott a 19. század végéig követségre ingerlő példát a tágabb környezet számára. Tálasi István rendszerezése minden mozzanatában a történetiség mellett az egyetemes európai kapcsolatok tisztázására is kiterjedt. 1947-től rendszeresen adott elő Budapest Tudományegyetemén. 1951-től személyére szabva megalapították az Eötvös Loránd Tudományegyetem második néprajzi katedrát, amit 1980-ig, visszavonulásáig vezetett. Az anyagi kultúra kutatására képezte növendékeit. Egyetemi előadásait úgy építette fel, hogy a kortárs jelenségeket és a még élő hagyományokat történeti alakulásmenet oldaláról rendszerezte. A népelet mindenkori jelenségeit a történelem szerves mozzanataként ragadta meg. Ismételten bizonyította, hogy a történeti források alapján fölkészülő néprajzi kutató eredményesebben végezheti kortársi terepmunkáját. Szemléletéhez, módszertani álláspontjához közel áll Imreh István, aki oly meggyőzően vallott arról, hogy a jelenünk mindig a múltra alapozódik. (Gondoljunk a *Mennyei kapu* reá vonatkozó klasszikus megfogalmazására!) Az már a diktatúra sajátosságai közé tartozik, hogy az egykori Eötvös-kollégista tudós egyetemi tanár lehetett, de könyveit nem engedték megjelenni, vagy okatlanul megcsonkítva tették közzé.

Utóbb a Dunántúlon és a Székelyföldön végzett kutatások ugyancsak gazdag tanulságokkal zárultak. Benkő Elek legújabban befejezett székelyföldi vizsgálataira, frissen megjelent összefoglaló könyvére kell utalnunk (Benkő Elek: *A középkori Székelyföld*. I-II. Budapest, 2012). Ebben a fontos könyvben szemléletesen bontakozik ki, hogy miként kapcsolódnak Cs. Sebestyén Károlynak a 20. század első felében végzett népi építészeti kutatásai a régészeti leletekből, történeti forrásokból megismerhető emlékeinkhez. Érdemes megjegyeznünk, hogy Benkő Elek összefoglaló kötetét megalapozó bűvárlatok adhattak megnyugtató választ azokra a kérdésekre, amelyeket még a hatvanas-hetvenes években Molnár István székelykeresztúri néprajzi, régészeti tapasztalatai alapján felvetett.

Nem térhetünk ki az elől, hogy sommásan ne utaljunk arra, a folklórkutatás az egyetemes költészettörténet, vallástörténet keretében lelhetette meg a 19. és a 20. század gyűjtéseiből ismert népköltészeti, hiedelem- és rítushagyomány párhuzamait, esetlegesen szerves előzményeit. Nem véletlenül sorra-rendre jelentek meg a népköltészeti műfajok típus- és motívumkatalógusai, amelyekben minden nép legkedvesebb, olykor szimbolikus jelentőségű népköltészeti elemei megtalálják a helyüket. Kőműves Kelemen és Manole mester a Vadrózsapör feszültsége nélkül békésen egymás közeli szomszédai lehetnek. Fel sem merülhet, hogy rossz ízű hamisításra kellene bárkinek gondolnia. Inkább a szerves párhuzamosság a törvényszerű. Ugyan tagadhatatlanul vannak minden kultúrának, minden nép költészetének, művészetének jellegzetes egyedi vonásai, de az egyedi vonások is alapvetően az egyetemesség rendjébe illeszkednek. Olykor tetten is érhetők azok a történeti okok, amelyek egy-egy sajátos vonás kialakulásához, hangsúlyossá válásához vagy éppen a szomszédoktól eltérően a konzerválódáshoz vezettek. Arra is érdemes figyelni, hogy ezek a sajátosságok, megkülönböztető jegyek könnyen el is tűnhetnek a múlt idővel. Az utóbbi évtizedek egyre inkább a népi műveltség egyetemességéhez kínálnak mind több adalékokat. Az európai néphagyomány korántsem maradt független az előázsiai, a kelet-mediterrán és az észak-afrikai kultúrák ókori, középkori örökségétől.

Nem lehet arról sem megfeledkezni, hogy az európai népi kultúrák szellemi öröksége, népköltészete a nyelvi hovatarozástól és a néptörténeti előzményektől függetlenül is gyakran idézi az ókor és a középkor szellemi örökségét. Egyáltalában ne csak

az egyházi vagy az iskolai kultúráközvetítésre gondoljunk! A népek közötti érintkezés közvetlen átadó, továbbsugárzó mechanizmusai szakadatlanul működtek háborúban és békében. A nyelvi akadályokat mindig áthidalták azok a közösségek, amelyek tudatosan elsajátították szomszédaik nyelvét. Megélhetésük biztosítéka volt, hogy az idegen közösségekkel megértethessék magukat. Nyelvileg nyitottá kellett válniuk.

Bizonyosak lehetünk, még ma is széleskörűen működik szóbeli kultúráközvetítés. Nem kell hozzá más, csak az, hogy a szájhagyományban élő költészet, tudás iránt a munkahely, a pihenés közösségeinek érdeklődése fennmaradjon. A folklórkutatók nemzetközi szervezetében még a hetvenes években figyeltek fel arra, hogy korunk népességrobbanása nyomán a szájhagyományozás közösségei folyamatosan növekednek. A harmadik világban a tranzisztoros, telepes rádiók és a televíziók ellenére eleven marad a közösségi kultúra, tovább élnek a közösségi hagyomány tradicionális műfajai.

Nem volna szabad arról sem megfeledkeznünk, hogy az ókori magaskultúrák írott költészete első nagy alkotásai mögé a hajdani közösségek szóbeli költészete adott alapot. A Farkas utcai Református Kollégium tanáraként indult Marót Károly akadémikus, aki a klasszika-filológia nagy hatású szegedi, majd budapesti professzora lett, kutatásai elemezték ezt a kérdést maradandó eredménnyel. Munkássága egyaránt mértékadó a néprajz, folklorisztika és az egyetemes irodalomtudomány számára.

A néprajzi kutatás nem kis erőfeszítéssel kereste az egyes népek elkülönítő jegyeit, az úgynevezett etnikus specifikumokat. Sorra-rendre minden ilyen jellegzetes elemről kiderült, hogy csak adott szűk időben tekinthetők érvényesnek, mert a múltó idő az egykor egyetemesebb jelenséget másutt megszüntette vagy visszaszorította. A nyelvjáráskutatás eredményeinek kartografikus feldolgozása nyomán a néprajzi jelenségek elterjedéstérképeivel is igyekeztek az adott nép, táj sajátos vonásainak nyomára bukkanni. Györffy István egykori hallgatói, doktorandusai még a hatvanas-hetvenes években is mosolyogva emlegették mesterük egyik szkeptikus megjegyzését. Amikor egyik lelkes növendéke hetekig tartó nagy munkával összeállított elterjedéstérképével dicsekedett, a történeti forrásokban szívesen elmélyedő, ám a terepkutatásokban is örömet lelő professzor lakonikusan zárta a demonstrációt: „Jegyezd meg, minden volt mindenütt!” Ezt az első hallásra meghökkentő megállapítást két vonatkozásban mindenképpen megerősíthetjük. A tradicionális életformában működő közösségek szellemi, társadalmi, anyagi kultúrája hatalmas térségeken minden nyelvi tagoltság ellenére nagyon erős azonosságot mutat. Elég, ha a Földközi-tenger és az Adria környezetére gondolunk, vagy magunk elé idézzük Európa atlanti övezetét, Skandináviát vagy a kontinensünk északi, hosszú télű övezetét. De ne feledkezzünk meg kelet-közép-európai régióinkról sem. Nem tudatosult kellően, hogy egyes morvaországi körzetek milyen azonosságokat mutatnak Moson, Győr magyar népének kultúrájával. Ezekben a térségekben a nyelv- és az államhatárok ellenére a hagyományos gazdálkodás, a település, a lakás, táplálkozás vagy a viselet alaptípusai hasonlítanak, olykor csereszabatosnak tűnnek. A délkelet-morvaországi népi építkezés szinte minden ízében hasonlatos a győri, mosoni síkság építőgyakorlatában előforduló formákhoz. (Sajátos, hogy ezt az azonosságot a 20. század első éveiben Bátky Zsigmond, kora egyik vezető kutatója már felfedezte, de nem tette közzé. A dualizmus végén kiéleződött cseh és magyar politikai ellentétek miatt félt közölni.) Mégis bizonyos folyamatokra fel kell figyel-nünk: a Stra-nice környéki népi építészet nemzeti szimbólummá vált. A házak bejárata elé épített architektonikusan gondosan kialakított boltozatokat, a *-udr*ókat féltő gonddal ápolják. Idegenforgalmi nevezetességként nemzeti büszkeségük objektumaiként rendszeresen be is mutatják. „Édestestvéreiket” a kisalföldi magya-

rok évtizedek óta lebontják, mert a parasztosság, a falusiasság szégyelleni való jelét látják bennük.

A nagyon éles sajtóságok csak ott ütköznek ki igazán, ahol az eltérő adottságú, nagy tömbök érintkeztek egymással. Az osztrák seregbe besorozott magyar katonák olykor rácsodálkoztak, hogy Észak-Itália olaszai az alpokaljai részeken is fenntartották a kályha- vagy kemencefűtés nélküli épületeiket, hálólhelyük hőmérsékletét legfeljebb estente egy-egy vödör izzó parázzsal enyhítették. Ugyanannak a településnek a német részén, akár az utca túlsó oldalán a lakóház elképzelhetetlen volt kívülről fűtött cserépkályha nélkül, ami mindig melegen tartotta a szobát. Német ház jól fűtött hálólhelyiségében felállított ágyból elmaradhatatlannak tartották, hogy derékaljat és hatalmas dunyhát használjanak. Az olasz falusfelek megelégedtek a lószórmatracokkal, és csak gyapjútakarót használtak, noha egyaránt kemény teleket kellett elviselniük. Egy más típusú példát is idézhetünk. Vajon a horvát népet a mediterrán tengerparti lakosság kultúrája jellemzi-e, vagy a Karszt fennsíkján vagy a dolinákban gazdálkodók típusa lenne mérvadó? Ehhez a két sajátos életformához még hozzá kellene illeszteniünk a Dráva és a Száva közén, a rendiség története során a magyar jobbágyok életformájához nagyon is közel álló körülmények között élő és sok tekintetben hasonló műveltséget kialakító horvát népet is. Velük az évezredek szomszédságon és sorsközösségen túl összeköt bennünket az is, hogy az északi, szlávóniai horvát nép körében, a Vuka (magyar nevén a Valkó) folyó mentén maradt meg Kórógy, Szentlászló, Haraszi és Rétfalu középkori eredetű református szigetmagyarsága, amely a magyar nyelvterületen belül a dél-baranyai magyarsághoz kapcsolódik, de a helyzete sokban hasonlít Moldva magyar szigeteihez.

A magyar néprajz- és folklórkutatás nagyon régen felfedezte a népi kultúra nyelv- és államhatárokon átívelő egyetemességét. Sajtóságos módon a Néprajzi Múzeum és a Magyar Néprajzi Társaság vezetőegyeniségei az 1919 őszén bekövetkezett politikai fordulat után magyaroskodásra kényszerültek a tudományos élettől távol álló, ám befolyásos kurzuslovagok kritikái miatt. A tájékozatlanok hiányolták az egyedülálló nemzeti sajátosságok kiemelt bemutatását. A néprajzkutatást tudósi elhivatottsággal művelő etnográfusaink, folkloristáink jól tudták, a magyar népi kultúra milyen sok ágon kapcsolódik a környező európai népekhez. A magyar néprajz szakfolyóiratai az 1890-es évektől módszeresen figyelték az európai szakirodalmat. Különös gondossággal szervezték meg a szűkebb szomszédság kutatásainak nyomon követését. Figyelték a nemzetiségek szakirodalmát is. A 19. század utolsó harmadától az orosz nyelvű szakirodalommal is rendszeresen foglalkoztak. Ha lehetőség nyílt rá, a cári birodalmi területekre vezetett expedíciókban is részt vettek. A magyar kutatók folyamatosan nyitottak voltak a nemzetközi tudományosság iránt. Györffy István mindig ösztönözte munkatársait, hogy alaposan tájékozódjanak a szomszéd népek világában, ösztökélte őket s növendékeit a szomszédok nyelvének elsajátítására.

Amikor a Harmadik Birodalom és a nemzetiszocialista ideológia veszélyeztette hazánkat és térségünket, a magyar néprajz vezetőegyeniségei a fiatal tehetséges kutatókkal együtt tervszerűen tudományos munkára alapozott ellenállást szerveztek. Többek között Györffy István művelődéspolitikai emlékiratot szerkesztett. Viski Károly, Szekfű Gyula, Keresztury Dezso, Kodály Zoltán és mások társaságában a magyar népi kultúra nemzeti jellegét elemezve a német, nemzetiszocialista ideológusoknak a klasszikus német filozófusokra való hivatkozásait is kritikai vizsgálat alá vonta. Határozottan rámutatott, hogy a nácik által előszeretettel idézett szerzőktől bőven tud a propaganda állításainak ellentmondó toposzokat találni. Tanulmánya a szakszerűen, objektíven érvelő szaktudós csendes, de annál keményebb leleplezése. Példát adott, miként köteles a felelős szellem munkája során szaktudománya eszközeivel az igazságért, a meggyőződéséért kiállni, és a publicisztika eszközeivel az olva-

sőközönseget helyes magatartásra ösztönözni, eszméltetni. Mindezt azért is külön ki kell emelni, mert a tudományban járatlan, műveletlen zszurnaliszták megalapozatlan állításokkal traktálták a közönseget. Nem kevesen voltak hitvány bértollnokok is, akik politikai megrendelésre folyamatosan megtévesztő, félrevezető módon nyilatkoztak a magyarság és a szomszédtság népi kultúrájáról, népművészetéről. A diktatúrák felületes vezetői, ideológiai vezérei olykor ezekért a tudományon kívüli dilettáns írásokért is a „céhbéli” szaktudományt és intézményeit és az általában kiszolgáltott helyzetben lévő szakemberek gárdáját kívánták méltánytalanul felelőssé tenni.

A néprajzkutatás sajátosan nehéz helyzetbe kerül. Nyilvánvaló módon a vizsgálatokat egyes jól megragadható jelenségek beható és alapos felderítésére, elemzésére kell alapoznia. Az analízis hatalmas mennyiségű részeredménnyel ajándékozza meg az etnográfiaát, a folklorisztikaát és a kapcsolódó társdiszciplínaát. Ám a részek alapos ismerete alapján aligha jeleníthető meg az eleven valóság. Azonban egy-egy nép, népcsoport a maga totális eleven valóságában aligha jellemezhető a részjelenségek aprólékosan preparált elemeivel. A részelemek analízise mégis támpontot ad a történelmi alakulásmenet megragadására. Rajtuk keresztül eljuthatunk azokhoz a gazdasági, társadalmi struktúrákhoz, amelyeket a sajátos identitás, magatartás eleveníti meg, működtet. A nép nem ragadható meg pusztán csak tárgyai, költészeti elemei, motívumai, rítuselemei, ünnepei, családi szokásai összegzésével. Ám ezek az adott nép által bejárt sajátosan egyedi történelmi fejlődés megismerésének meg nem kerülhető elemei. A nép sajátos alkatát nem másban kereshetjük, mint az adott közösség egyedi történelmi útjának nyomon követésében. De a szokványos történelmi források – akár az elbeszélő kútfőkhöz, akár az okmánytárakhoz fordulnánk – a népélet megragadásához nem adhatnak kellő támpontot. Az életforma és a kultúra különféle részterületeinek történelmi szemléletű elemzése kellő tudományközi együttműködéssel segíthet hozzá bennünket ahhoz, hogy az etnogenezistől nyomon követhessük a tegnapi vagy a jelenig vezető egyéni utat, ami nemzedékről nemzedékre a legkülönbözőbb kihívásokat állította az adott közösség, a nép elé. Csak azok a csoportok, közösségek maradhattak fenn, amelyek a kihívásokra alkalomról alkalomra a legmegfelelőbb választ adták. A legcélszerűbben alkalmazkodtak az adott konkrét térség újonnan kialakuló kihívásaihoz, újszerű körülményeihez.

Ha ebből indulunk ki, kellő óvatossággal és szigorú objektivitással a „mi a magyar” kérdésre is megkísérlehetjük, hogy válaszolhassunk. Több évtizede már annak, hogy az egyik nyugat-európai kutatói kör az egyetemes történet jeles teljesítményeit igyekezett számba venni. A kísérlet egyik jeles tudós személyisége nem feledkezett meg a magyarságról sem. Egyedülálló teljesítményként emelte ki, hogy a világtörténelem egyetlen sztyepei hagyományokkal rendelkező népe vagyunk, amelyik sajátos nyelvét, identitását megőrizve integrálta magát Európába, szilárd államot, sajátos egyedi sajátosságokban egészében európai jellegű gazdag kultúrát teremtett. Ehhez érdemes hozzátennünk, hogy a nép életformája, sajátos kultúrája már a középkor korai századaitól a szomszédos kelet-közép-európai térség szerves részévé vált. A 14. és a 15. század folyamán az Anjouk, Zsigmond, Mátyás idején jeles késő középkori, a kora újkorban is még jelentős hatású kultúrát alakított ki. Ettől a korszaktól kezdve a családi üzemekre alapozott népi gazdálkodás európai rangú áruteremelő tényezővé vált. Ugyan a hódoltság veszteségei, pusztítása hatalmas károkkal járt, de a népi gazdálkodás hagyománya még a hódoltság területén is megőrizte a folyamatosságát, és a békésebb korszak beköszöntével mintát kínált a pusztult táj újjélesztéséhez, ami nagymértékben segítette a távolról érkező telepések meggyökerezését. A késő középkori hagyományaink még a 19. században is sajátos többletet adtak a magyar népi kultúrának. Rá kell mutatnunk, hogy a késő középkortól népünk következetesen a polgárjobb életformára törekedett. A szabadabb társadalmi kereteket

kereste. Ha csak tehetette, városi környezetet teremtett magának. Nemzedékről nemzedékre sikeres vállalkozásokkal törekedett a maga és a közösség javát szolgálni. Ennek során a tőzsérek, borral, hallal kereskedő emberek távoli földekre eljuttatták megtermelt, keresett javait. Az mindannyiunk közös tragédiája, hogy a császári abszolutizmus ezeknek az ismétlődő törekvéseknek szárnyát szegte, útját állta. Ezt a szabadságra, boldogulásra törekvő társadalomtörténeti típust ismerhetjük fel Kolozsvár földészeiben. Hasonlóan a szabad királyi városok adottságaival élő gazdálkodó polgárok voltak a komáromi és a győri majorok szekeres gazdái. Aligha véletlen, hogy a magyar nyelvterület jelentős részén a földművesek önelnevezése, másoktól megkövetelt titulusa a polgár. Nem lehet eléggé hangsúlyozni, hogy a sokszor kedvezőtlen birodalmi viszonyok ellenére a 18. és a 19. század folyamán sem szakadt le népünk kultúrája a sokszor kedvezőbb körülményeknek örvendő közép-európai környezettől. Ez segítette az ország nemzetiségei népi műveltségének gazdagodását is.

A 19. század első felének etnográfiai úttörője a Felsőpribélen, Hont megyében született Csaplovics János, azaz mai szlovák helyesírással Ján Ćaplovič megfogalmazását idézzük, bár tőle kissé eltérő értelmezésben: amint írta – *Magyarország Európa kicsinyben*. A jeles úttörő a sokféle nyelvű közösségre utalt, de mi arra tennénk a hangsúlyt, hogy a magyar nép népi kultúrája úgy vált sajátosan egyedivé, hogy nyelvét megőrizve minden ízében évezredek kötődéssel Európa szerves részévé vált. Mondhatnánk úgy is, népünk magyarsága Európa kicsinyben. A II világháború és a diktatúrák alatti erőszakos átalakítások és az azt követő spontán folyamatok rombolását helyre kell állítani, és a társadalom sebeit haladéktalanul be kell gyógyítani! Fel kell figyelni arra, hogy a hagyományos életforma és a tradicionális kultúra a kollektivizálás évtizedei után befejezett múlttá vált. A diktatúrák válsága és gyors összeomlása óta negyedszázad telt el. Népünk gazdasági, társadalmi, szellemi kultúrája hagyományait felhasználva, közmegegyezéssel, serényen az újjáépítéshez kell látunk! Ebben gondjaink nem különböznek szomszédaink égető teendőitől. A diktatúrák korszaka és az azt követő bénultság, tanácstalanság szinte mindent veszélybe sodort, amit térségünk országai a 18. század után nem kevés munkával, sokszor igen nagy áldozatokkal az európai polgárosulás reményében felépítettek. Ezen változtatnunk kell, hogy ne váljunk méltatlan utódokká!

„Ez a mi munkánk, és nem is kevés!”